

Radosław Zdaniewicz

 <https://orcid.org/0000-0001-5816-1075>

Z badań grodzisk średniowiecznych powiatu gliwickiego w pół wieku później

From the Study of Medieval Motte and Bailey Castles in the Gliwice District Half a Century Later

Abstrakt: W 1970 r. archeolodzy Z. Bagniewski i E. Tomczak dokonali weryfikacji podgliwickich obiektów, uznawanych w przedwojennej literaturze za relikty grodzisk późnośredniowiecznych. Pracami sondażowymi badacze ci objęli siedemnaście domniemanych grodzisk, potwierdzając istnienie dziewięciu w podgliwickim: Chechle, Ciochowicach, Łabędach, Kozłowie, Pniowie, Rudnie, Widowie oraz w Żernicy. W ostatnich

latach część obiektów ponownie weryfikowano archeologicznie oraz geofizycznie. Badania te pozwoliły na doprecyzowanie chronologii obiektów oraz ich rozplanowania. W części przypadków dowiedziono wielofazowości siedzib i wznoszenia nowszych dworów na reliktach starszych. W ciągu ostatnich 50 lat od prac w 1970 r. odkryto również kolejne stanowiska, które stanowią pozostałości rezydencji typu *motte*.

Słowa kluczowe: Górny Śląsk, powiat gliwicki, grodzisko stożkowane, późne średniowiecze, nowożytność

Dokładnie pięćdziesiąt lat temu, w 1970 r., dwóch śląskich archeologów, Zbigniew Bagniewski oraz Eugeniusz Tomczak, dokonało pierwszych weryfikacji podgliwickich obiektów, uznawanych w starszej, przedwojennej literaturze za relikty grodzisk z okresu późnego średniowiecza. Efektem tych prac był artykuł podsumowujący, który ukazał się w 1972 r. (Bagniewski, Tomczak 1972: 201–217). Warto podkreślić, iż w trakcie niewielkich prac sondażowych badacze ci zweryfikowali wstępnie łącznie siedemnaście domniemanych grodzisk, potwierdzając jedynie dziewięć tego typu założeń zlokalizowanych w podgliwickich miejscowościach: Chechło, Ciochowice, Gliwice-Łabędy, Kozłów, Pniów, Rudno, Widów oraz Żernica (ryc. 1). Kryteria, jakimi się kierowano przy kwalifikowaniu obiektów, obejmowały zarówno ich lokalizację, pozostałości ewentualnych umocnień, jak i obecność materiału zabytkowego oraz nawarstwień kulturowych. Przy typowaniu korzystano z materiałów archiwalnych dotyczących prac powierzchniowych i pomiarów, jakie wykonywali badacze niemieccy, w głównej mierze w latach trzydziestych XX w., które zachowały się w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Metodyka przeprowadzenia tych prac sondażowych

Ryc.1. Mapa powiatu gliwickiego z lokalizacją potwierdzonych i domniemyanych grodzisk średniowiecznych (opr. R. Zdaniewicz); 1 – obiekty potwierdzone; 2 – obiekty niepotwierdzone; 3 – obiekty zniszczone.

oraz interpretacja wyników była w przeszłości poddawana krytyce (Błaszczuk, Pierzak 2003: 343–345). Wnioski badawcze autorów badań nigdy nie miały być ostatecznymi, a miały raczej stanowić swego rodzaju wstęp do tematyki ich badań (Tomczak 2006: 539–540). Nie ulega wątpliwości, iż weryfikacje te pozwoliły na wskazanie stanowisk archeologicznych, które mogły być w przyszłości

obszarem objętym regularnymi badaniami archeologicznymi i przynieść nowe ustalenia dotyczące zagospodarowania czy chronologii funkcjonowania obiektów. W ich trakcie dokonano jednakże przynajmniej wstępnego datowania, wykonano proste pomiary obiektów, dokumentację fotograficzną oraz szkice robocze stanowisk, co z perspektywy kilkudziesięciu lat stanowi ciekawy materiał, który posłużyć może np. do analizy zmian, jakie nastąpiły w obrębie reliktyw wytypowanych grodzisk¹. Wyniki prac weryfikacyjnych z 1970 r. z powodzeniem wykorzystywane były, często jako jedyne źródło wiedzy o niektórych obiektach, zarówno w pracach dyplomowych (Lewicki 2015), jak też większych studiach dotyczących śląskich obiektów typu *motte* (Nowakowski 2017). Ich walor poznawczy ważny był przy powstawaniu prac o charakterze naukowym jeszcze w kilkadziesiąt lat później. Wystawianie negatywnych ocen należałoby rozpatrywać z uwzględnieniem możliwości finansowych dla prowadzenia tego typu prac badawczych, jakie istniały w latach siedemdziesiątych minionego wieku. Wyposażenie używane przez wielu archeologów w tamtych czasach znacznie odbiegało poziomem technologicznym od tego, jakie dostępne jest dla archeologów początków XXI wieku, co uniemożliwiało przeprowadzenie bardziej kompleksowych badań.

W ostatnich latach grodziska, które wytypowane zostały w trakcie weryfikacji w latach siedemdziesiątych, objęto w dużej części badaniami archeologicznymi, zarówno wykopaliskowymi, jak też prowadzonymi w oparciu o metody nieinwazyjne. Ich wyniki przyczyniły się do poszerzenia dotychczasowej wiedzy o ich zabudowie, rozplanowaniu oraz czasie funkcjonowania. Oprócz prac archeologicznych prowadzono również prace gabinetowe w celu ponownej inwentaryzacji oraz interpretacji materiałów zabytkowych pochodzących z badań na tego typu obiektach. Co więcej, na terenie powiatu gliwickiego w ostatnim półwieczu odkryte zostały kolejne stanowiska archeologiczne, stanowiące przypuszczalnie relikty średniowiecznych siedzib rycerskich czy szlacheckich. Artykuł niniejszy będzie zatem próbą syntetycznego podsumowania nowszych ustaleń, jakie poczyniono w ostatnim czasie. Przyjęto, iż wyniki prac przedstawione zostaną w porządku chronologicznym, w jakim je prowadzono.

Pierwsze badania archeologiczne przeprowadzono już wkrótce po weryfikacjach z 1970 r. i objęto nimi relikty grodziska w Rudnie (AZP 96–42/34). Pozostałości tutejszego kopca grodowego podlegały bowiem szczególnie silnej degradacji w wyniku głębokiej orki (Bagniewski, Tomczak 1972: 208–2010). Zagrożenie całkowitego zniszczenia stanowiska sprawiło, iż już w 1971 r. podjęto się zadania wykonania regularnych badań wykopaliskowych. Dwa sondáže archeologiczne

1 Zdigitalizowana dokumentacja fotograficzna obiektów oraz materiały zabytkowe pozyskane w trakcie prac weryfikacyjnych w latach siedemdziesiątych znajdują się obecnie w zbiorach Działu Archeologii Muzeum w Gliwicach.

założono w północno-wschodniej części kopca, pierwszy w partii centralnej, a drugi u podnóża stożka. Wyeksplorowano je do głębokości około 1,6 m, osiągając poziom calca. W trakcie prac archeologicznych natrafiono na obiekty jamowe, doły postłupowe oraz grudki polepy i fragmenty drewna, stanowiące zapewne relikty konstrukcji wznoszonych na kulminacji kopca w przeszłości. Na ich podstawie nie udało się odtworzyć wyglądu tejże zabudowy kopca w przeszłości. Wyniki tych prac nie zostały nigdy szerzej publikowane, a dokumentacja z nich pochodząca jest niekompletna, co znacznie utrudnia próby jej ponownej interpretacji (Wojciechowska 1971a: 262). Podczas eksploracji pozyskano łącznie prawie dziewięćset różnego typu zabytków, w tym fragmentów ceramiki naczyniowej, kaffi piecowych oraz przedmiotów żelaznych, na podstawie których datowano obiekt na XIII–XV w. Materiały zabytkowy odkryty zarówno w trakcie badań sondażowych w 1970, jak też regularnych badań archeologicznych w 1971 r. poddano ponownej analizie w 2014 r. (Zdaniewicz 2014: 363–372). Wykazała ona intensywne użytkowanie terenu stanowiska w okresie od około drugiej połowy XV do około połowy XVI w. Na takie datowanie pozwala analiza technologii wykonania naczyń, a także pojedynczych ułamków kaffi, o licach zdobionych ornamentyką utrzymaną w stylistyce renesansowej. Dwór, który istniał tu w tym czasie, wybudowano zapewne z drewna, a jego wnętrze ogrzewał piec kaflowy. Nie sposób jednak wnioskować szerzej o wyglądzie obiektu mieszkalnego. Odkryty w trakcie badań relikw drzewnianego słupa wkopanego pionowo w warstwę humusu pierwotnego i calec sugerować może, iż na szczycie kopca wzniesiono budynek o konstrukcji wieżowej, opartej na drewnianych palach (Zdaniewicz 2014: 364, ryc. 2). Zniszczenie stanowiska oraz fragmentarycznie zachowana dokumentacja sprawiają, iż nie sposób obecnie ustalić, czy odkryty materiał zabytkowy oraz obiekty archeologiczne stanowią świadectwa jednego, używanego przez kilkadziesiąt lat dworu, czy większej liczby tego typu budynków wznoszonych w obrębie kopca w różnym czasie. Warto tu jednak podkreślić, iż w materiałach pochodzących z prac weryfikacyjnych w 1970 r., jak też z badań archeologicznych w roku 1971, brak zdecydowanych wyróżników chronologicznych, które potwierdzałyby istnienie tu obiektu rezydencjonalno-obronnego już w XIII czy XIV w. Obecnie kopiec grodowy w Rudnie jest już bardzo słabo czytelny terenowo (ryc. 2). W latach siedemdziesiątych wznosił się jeszcze około 2 m nad dolinę płynącego u jego podstawy strumienia, a jego wymiary u podstawy oscyływały w okolicach 24 x 28 m, a na kulminacji około 12 x 12 (Bagniewski, Tomczak 1972: 208). Takie proporcje utrzymywał jeszcze w 2002 r., kiedy to dokonano pomiarów geodezyjnych i wykonano rzuty aksonometryczne grodzisk w powiecie gliwickim (Błaszczuk, Pierzak 2003: 353, ryc. 14–15). Obecnie, zapewne za sprawą wieloletniej orki i procesów erozyjnych, uległ on obniżeniu i rozciągnięciu, szczególnie na linii NW–SE. Dalsze niszczenie stanowiska zostało jednak zatrzymane, gdyż teren ten nie jest już obecnie użytkowany rolniczo.

Ryc. 2. Grodzisko w Rudnie, jesień 2016 r. (fot. R. Zdaniewicz).

Ryc. 3. Grodzisko w Kozłowie, wiosna 2020 r. (fot. P. Bródka).

Kolejne prace podjęto dopiero w 1994 r., kiedy to rok wcześniej, w 1993 r., budowany fragment gazociągu uszkodził część reliktów dawnego założenia dworskiego w Kozłowie (AZP 97-43/5). Do tego czasu obiekt miał eliptyczny kształt o wymiarach u podstawy około 55 x 35 m, z wyraźnie zaznaczoną częścią wyższą i niższą, przylegającą od strony północnej (Bagniewski, Tomczak 1972: 206–207). Wzniesiono go w widłach dwóch niewielkich strumieni, na terenie podmokłych łąk (ryc. 3). Na podstawie odkrytej w trakcie weryfikacji w 1970 r. warstwy kulturowej i zalegających w niej materiałów zabytkowych określono czas powstania i użytkowania grodziska na XIV w. Prace przeprowadzone w 1994 r. miały charakter ratowniczych (Pierzak, Rozmus 1997: 21–37), jednak objęły tylko zachowaną do dnia dzisiejszego część kopca, stanowiącego owalny stożek o wysokości do około 2,5 m i wymiarach u podstawy około 30 x 31 m i *plateau* około 18 x 20 m.

Badania w latach dziewięćdziesiątych pozwoliły na szereg ustaleń dotyczących uściślenia czasu funkcjonowania stanowiska. W wykopach zaobserwowano bowiem nienaruszony układ stratygraficzny oraz materiał zabytkowy, który pozwolił na wydzielenie trzech poziomów osadniczych w obrębie obiektu (Pierzak, Rozmus 1997: 21–37). Ustalono, że w miejscu tym być może już w XIV w. powstała siedziba rycerska, zapewne w formie drewnianej wieży na kopcu, na której zgłiszczach w XV–XVI w., a następnie w XVI w. wzniesiono dwa następujące po sobie dwory drewniane. Badania te nie pozwoliły jednak na określenie rozplanowania i ewentualnych rozmiarów budynków wznoszonych tu w różnych okresach. Prace kontynuowano w 2010 r., dokonując dalszego rozpoznania stanowiska (Michnik, Zdaniewicz 2013: 155–166; Michnik, Zdaniewicz: w druku²). Przed przystąpieniem do prac ziemnych wykonano również badania nieinwazyjne stanowiska, przy użyciu magnetometru. Prace wykopaliskowe przeprowadzono w kulminacyjnej partii kopca, gdzie stwierdzono największą liczbę podpowierzchniowych anomalii, wskazujących na istnienie tu zachowanych struktur archeologicznych³. Należy zaznaczyć, iż część odkrytych nawarstwień kulturowych pozostawała w ścisłej korelacji z poziomami użytkowymi stanowiska, na które natrafiono już w trakcie prac w 1994 r. Dzięki ich zestawieniu, a także zastosowaniu nieinwazyjnych metod badawczych, udało się uzyskać pełniejsze informacje dotyczące rozmiarów istniejących tu w przeszłości obiektów mieszkalnych. Najstarsze ślady, odpowiadające chronologicznie momentowi powstania stanowiska, związane są z warstwą tzw. humusu pierwotnego, w której wypełnisku natrafiono na kilkadziesiąt fragmentów

² Artykuł ten jest poszerzonym studium dotyczącym wyników prac archeologicznych przeprowadzonych w 2010 r. Jego maszynopis znajduje się w archiwum Działu Archeologii Muzeum w Gliwicach.

³ Badania nieinwazyjne przy użyciu magnetometru przeprowadził dr M. Furmanek z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

ceramiki naczyniowej oraz fragmenty żelaznej ostrogi, które datować można na XIII–XIV w. W kontekście istnienia dworu interesujący może wydawać się szczególnie wspomniany fakt odkrycia fragmentów ostrogi żelaznej, wskazującej pośrednio na istnienie tu w tym czasie stabilnego osadnictwa (Michnik, Zdaniewicz: w druku, fig. 6). Odkrycia dokonywane w obrębie relikwów średniowiecznych dworów rycerskich na terenie Polski pokazują, iż ostrogi i inne elementy rzędu końskiego należą do bardzo częstych znalezisk w obrębie założeń typu *motte* (Marciniak-Kajzer 2011: 217–221; Nowakowski 2017: 160–163). Na przełomie XV i XVI w. w obrębie kopca wzniesiono kolejny budynek mieszkalny, co zniszczyło zapewne relikwii starszego obiektu. Drewniany dwór, po którego konstrukcji zachowała się warstwa spalenizny, miał długość około 12 m. Niestety, nieznana jest jego szerokość. Dwór posiadał piwniczkę, o ścianach wyłożonych drewnem (Michnik, Zdaniewicz 2013: 155, ryc. 4). Budynek nie funkcjonował długo i zapewne jeszcze w pierwszej połowie XVI w. uległ zniszczeniu – pożarowi(?). Dużo lepiej rozpoznany obiektem jest kolejny budynek powstały zapewne jeszcze w XVI w., który spłonął nagle, najpóźniej w początkach XVII w. (Michnik, Zdaniewicz 2013: 158, ryc. 6). Został on najprawdopodobniej wzniesiony w konstrukcji szkieletowej (szachulcowej), opartej na fundamencie w postaci dużych kamieni eratycznych. Ustalono tylko długość dworu, która nie mogła być mniejsza niż 14,5 m. Wnętrze odkrytej części dworu było przypuszczalnie podzielone w partii frontowej na trzy pomieszczenia, o czym świadczą relikwii ścian działowych. Wnętrze dworu ogrzewał piec kaflowy, po którym pozostałość stanowił zestaw fragmentów renesansowych kafli, o licach zdobionych motywami geometrycznymi, roślinnymi, zoomorficznymi, a także portretowymi i architektonicznymi (Michnik, Zdaniewicz 2013: 161–162, ryc. 8–9; Michnik, Zdaniewicz: w druku, fig. 17–20; Zdaniewicz 2013: 270–277). W zawałisku dworu z przełomu XVI i XVII w. natrafiono także na okazały zespół ułamków naczyń, przede wszystkim naczyń służących do przechowywania i przygotowywania posiłków, ale także elementów zastawy stołowej w postaci malowanych i szkliwionych talerzy (Michnik, Zdaniewicz 2013: 161–162, ryc. 8–9). Ciekawym znaleziskiem był fragment garnka, wypełniony ziarnami zbóż, odkryty w obrębie spalonej podłogi dworu (Kofel 2019: 95–111). Przedmioty metalowe odkryte w zawałisku dworu to elementy osprzętu budowlanego, związanego z konstrukcją budynku, m.in. gwoździe, haki, zawiasy, ale także zdobione okucia drzwi czy fragmenty zamka puszkowego z kluczem. Znaleziono tu również liczne elementy wyposażenia gospodarskiego, a także inne przedmioty użytkowe, m.in. narzędzia, które wiązać można z konkretnymi pracami rzemieślniczymi, oraz egzemplarze o bardziej uniwersalnym przeznaczeniu, jak np. ostrza toporów czy kopaczek (Michnik, Zdaniewicz 2013: 161–162, ryc. 8–9). Analiza odkrytych konstrukcji budynku dworu z przełomu XVI i XVII w. oraz odkrytych w jego zawałisku materiałów zabytkowych pozwoliła na wyciągnięcie

wniosków dotyczących statusu społecznego i majątkowego jego mieszkańców. Wykonany z drewna i gliny budynek nie należał z pewnością do rezydencji okazałych, co zapewne odzwierciedlało faktyczną kondycję materialną większości przedstawicieli szesnastowiecznej szlachty śląskiej. Niestety, z powodu zniszczeń dokonanych w niższej, wschodniej partii kopca, utracone zostały bezpowrotnie informacje dotyczące innych budynków dworskich stanowiących pierwotne zaplecze gospodarskie. Badania z lat 1994 i 2010 przyczyniły się jednak do znacznego rozpoznania obiektu w Kozłowie. Obecnie kopiec znajduje się w obrębie nieużytkowej łąki, pastwiska i nie jest zagrożony.

W 2002 r., w związku z pracami konserwatorskimi prowadzonymi przy kościele św. Michała Archanioła w Żernicy, przeprowadzono prace archeologiczne w obrębie wzgórza, które w trakcie weryfikacji w 1970 r. uznano za relikw grodziska typu *motte* (Bagniewski, Tomczak 1972: 211–213; Kubica-Kubacińska 2002). Kościół wybudowany w drugiej połowie XVII w. obecnie zajmuje centralną część *plateau* wyniesienia (*Drewniane kościoły...* 2012: 33–40). Badania w 2002 r., niestety, nie ujawniły relikw obiektu o charakterze rezydencjonalno-obronnym, na które wskazywano w 1970 r., co stało się przedmiotem dyskusji w literaturze przedmiotu (Błaszczuk, Pierzak 2003: 344; Tomczak 2006: 540). W trakcie badań w 2002 r. natrafiono na pozostałości grobów szkieletowych oraz nieliczne dewocjonalia i ułamki naczyń, związane z istnieniem cmentarza przykościelnego. Rozwiązania kwestii ewentualnego istnienia w Żernicy średniowiecznej siedziby rycerskiej należałoby jednak może szukać w dokumentach źródłowych z epoki średniowiecza. Wzmianki historyczne wskazują bowiem na istnienie dwóch osad, a mianowicie *Syrdnicza Semiani* (Żernica Siemiana) i *Syrdnicza villa monachorum de Ruda* (Żernica mnichów z Rud) (Siemko 2003: 24–25). Pierwsza nadana została w 1246 r. kasztelanowi opolskiemu Zbrostawowi ze Śmicza oraz jego bratu Maciejowi (Cetwiński 1982: 60). Druga od 1283 aż do 1810 r. należeć miała do Cystersów z pobliskich Rud Raciborskich (Rybandt 1977: 21). P. Siemko (2003: 25) identyfikuje wspomnianą *Syrdnicza Semiani* z dzisiejszymi Nieborowicami, a *Syrdnicza villa monachorum de Ruda* z dzisiejszą wsią Żernica, na terenie której istnieje problematyczne wzgórze z kościołem. Wydaje się, iż przybliżone powyżej stosunki własnościowe wskazują, iż istnienie rycerskiej czy nawet sołtysiej rezydencji na terenach należących do klasztoru wydaje się być mało prawdopodobne, gdyż obiekty takie powstawały w obrębie nadań ziemskich stanowiących własność prywatną (Kajzer 1988: 18–19). Ciekawe w tym kontekście może być odkrycie, jakiego dokonano w 1931 r. na terenie Nieborowic (Scheitza 1932: 2–4). Podczas prac ziemnych prowadzonych podczas budowy domu jednorodzinnego w Nieborowicach natrafiono na bardzo liczny materiał zabytkowy, obejmujący kilkaset ułamków ceramiki, kości zwierzęcych oraz ostrogę żelazną (Zdaniewicz 2017: 492–493). Zabytki te datować można ogólnie na XIV–XV w. Odkrywca zabytków, wezwany na miejsce

Ryc. 4. Grodzisko w Chudowie, wiosna 2014 r. (fot. R. Zdaniewicz).

prac, nie powiązał ich z możliwością istnienia tu ewentualnego dworu z okresu średniowiecza, a raczej z istnieniem osady średniowiecznej. Zastanawiające jest, iż w tym samym czasie, około 20 m na zachód podczas przebudowy drogi robotnicy odkryli kilkadziesiąt grobów, związanych zapewne z nieistniejącym już cmentarzem, który otaczać mógł nieistniejący obecnie kościół w Nieborowicach (Scheitza 1932: 3). Wiele zatem wskazuje na to, iż istnieć tu mogło w średniowieczu siedlisko dworskie z pobliskim kościołem. Teren ten obecnie został silnie przeobrażony przez okoliczną zabudowę oraz budowę drogi, lecz potencjalnie istnieją tu dalej możliwości przeprowadzenia prac archeologicznych, które mogłyby dostarczyć ewentualnych nowych danych w tej kwestii.

Początek XXI w. przyniósł odkrycie reliktywów jeszcze jednej siedziby rycerskiej z okresu późnego średniowiecza. Na niewielkim wyniesieniu, o wymiarach około 30 x 40 m, zlokalizowanym w południowo-wschodniej części wsi Chudów, zachowały się relikty szesnastowiecznego murowanego zamku, pierwotnie otoczonego fosą (ryc. 4). W trakcie badań archeologicznych związanych z remontem tej budowli, przeprowadzonych w latach 2001–2006, odkryto ślady starszego założenia dworskiego (Tarasiński, Nocuń 2007: 192–200; Nowakowski 2017: 283). Odkryta w obrębie stanowiska warstwa kulturowa świadczy o tym, iż zabudowa istniała już w początkach XV w., dopiero jednak około połowy tego stulecia wybudowano tu drewnianą wieżę mieszkalną, w konstrukcji ramowo-słupowej, na planie kwadratu o boku około 9 m (Tarasiński, Nocuń 2007: 193, ryc. 2). Reliktami tej budowli były ślady po słupach, dochodzących średnicą do około 40 cm, oraz pozostałości po belkach podwalinowych. Nie był to jednak jedyny obiekt w obrębie wyniesienia. Do drewnianej wieży od południa przylegał mniejszy budynek, stanowiący zapewne element zaplecza gospodarczego dworu. W jego relikwach odkryto skarb około stu srebrnych monet późnośredniowiecznych, tzw. brakteatów (Tarasiński, Nocuń 2007: 196–197). Monety te ukryte zostały w tekstylnej sakiewce, zapewne w drugiej połowie XV w., niewątpliwie pod wpływem jakiegoś bliżej nieokreślonego zagrożenia. Obok tego znaleziska w trakcie badań wydobyto bardzo dużą ilość ułamków naczyń używanych w dworze, drobne militaria i elementy wyposażenia jeździeckiego w postaci kościanego orzecha do kuszy czy żelaznego grotu i ostrogi żelaznej. Odkryto również ułamki kafli piecowych. Całe założenie otoczono palisadą, wykonaną z belek o średnicy około 20 cm, na której ślady w postaci dołów posłupowych natrafiono na obrzeżach wieży (Tarasiński, Nocuń 2007: 193, ryc. 2). Na zewnątrz dwór otoczony był fosą, o krawędziach wzmacnianych faszyną, nad którą przerzucona była drewniana kładka, której legary odkryto podczas badań. Jak się przypuszcza, grodzisko spłonęło w końcu XV w., a w jego miejscu wzniesiono murowany zamek. Zakres prac archeologicznych przeprowadzonych w Chudowie sprawia, iż grodzisko to jest niewątpliwie najlepiej rozpoznany obiekt typu *motte* na terenie ziemi gliwickiej.

Kolejnym obiektem, który objęto badaniami archeologicznymi, było stanowisko w Gliwicach Łabędach (AZP 93–45/47). W trakcie prac w 1970 r. stwierdzono, iż tutejszy kopiec znany z archiwalnej dokumentacji poniemieckiej został w 2/3 zniszczony wybieraniem piasku (Bagniewski, Tomczak 1972: 205–206) (ryc. 5). Pierwotnie kopiec miał mieć formę owalną, o wysokości około 2,5 m, długości 13 m i szerokości około 21 m. Położony był w obrębie podmokłych łąk, kilkadziesiąt metrów od koryta rzeki Kłodnicy. W 1934 r. w obrębie wschodniej części kulminacji zadokumentowano istnienie wkopu, a w nim warstwy kulturowej z dodatkiem węgli drzewnych (Nowakowski 2017: 354), co stanowić może potwierdzenie, iż wzniesiono go jako nasyp pod budynek. Teren, na którym istnieć miało grodzisko,

Ryc. 5. Grodzisko w Gliwicach-Łabędach, wiosna 1932 r. (fot. archiwalna, P. Scheitza).

został jednak silnie przekształcony w okresie powojennym, za sprawą budowy pobliskiego zbiornika Dzierżno Duże. Na terenie tym zlokalizowano zwałowisko ziemi, którego obecna wysokość dochodzi do około 10–12 m. Wytypowany do badań 1970 relikw kopca znajdował się po północnej stronie wspomnianej hałdy i w zamyśle badaczy miał stanowić pozostałość grodziska znanego z prospekcji terenowych z lat trzydziestych XX w. W 2013 r. przeprowadzono prace archeologiczne, którymi objęto kulminację domniemanego grodziska oraz teren u jego podnóża, od strony południowej oraz północno-wschodniej, w celu ustalenia istnienia pozostałości ewentualnej fosy (Michnik, Zdaniewicz 2013). Badania sondażowe wykazały kompletny brak jego związku z grodziskiem późnośredniowiecznym. Dodatkowo przeprowadzono korelację kartograficzną archiwalnych niemieckich map topograficznych (*Messtischblatt*), na których oznaczono grodzisko z najnowszymi podkładami mapowymi, które wykazały, iż znajdowało się ono w miejscu, gdzie obecnie znajduje się wspomniane zwałowisko ziemi⁴. Obiekt odkryty przez badaczy niemieckich w okresie przedwojennym, w formie i kształcie opisywanym przez nich w trakcie prospekcji terenowych, został zatem kompletnie zniszczony.

4 Korelację kartograficzną wykonano w 2016 r. w pracowni geodezyjnej Geobit. Usługi geodezyjno-informatyczne Marek Nawrocki, Gliwice. Pierwotnie kopiec znajdował się około 35 m na południowy wschód od nasypu wytypowanego i przebadanego w latach 1970 i 2013.

W dolinie rzeki Kłodnicy na terenie obecnej dzielnicy Gliwice-Łabędy w 1970 r. objęto badaniami jeszcze jeden kopiec, który uznano za przypuszczalny relikw czternastowiecznego grodziska typu *motte* (Bagniewski, Tomczak 1972: 206). Już wówczas podkreślano jego niemal całkowite zniszczenie, szacując iż pierwotnie miał on mieć średnicę u podstawy około 38 x 40 m, a w części górnej wyniesionej na około 2,5 m od podstawy około 15 x 18 m. W wykopach sondażowych nie stwierdzono występowania zalegających płytko pod humusem przemieszanych nawarstwień, w których odkryto nowożytny materiał ceramiczny oraz ułamki cegieł i zaprawy wapiennej. W dotychczasowej literaturze powielane są informacje, iż zachowany kopiec stanowi pozostałość późnośredniowiecznego założenia rezydencjonalno-obronnego, podczas gdy *de facto* oprócz formy terenowej brak konkretnych podstaw merytorycznych, by formułować taki wniosek (m.in. Galasińska-Hrebenda 1971: 64–65; Nowakowski 2017: 354) (ryc. 6). Jak dotąd nie natrafiono tu bowiem ani na żadne obiekty, ani zabytki archeologiczne, które mogłyby dać ku temu podstawę. Zapomina się przy tym, iż teren ten w ciągu ostatnich 200 lat został silnie przeobrażony przez liczne prace inwestycyjne. Najpierw przez budowę murewanego zamku wraz z zapleczem gospodarczym (Siemko 2017: 42–46), który powstał być może już w XV w. i po licznych przebudowach został wyburzony w 1936 r.

Ryc. 6. Domniemane grodzisko w Gliwicach-Łabędach, wiosna 2016 r. (fot. R. Zdaniewicz).

w trakcie regulacji koryta rzeki Kłodnicy oraz budowy Kanału Gliwickiego (Urbanik 2015: 63, ryc. 30). W 1870 r. na wschód od reliktów domniemanego grodziska wybudowano neorenesansowy pałac, który w 1945 r. został spalony, a następnie, w latach sześćdziesiątych XX w., wysadzony w powietrze (Siemko 2017: 47). Zważywszy na to, iż wszystkie wymienione inwestycje prowadzono w odległości około 50 m i mniejszej od omawianego obiektu ziemnego nie sposób zauważyć, iż odkryte w latach siedemdziesiątych ułamki naczyń nowożytnych oraz ceramiki budowlanej nie muszą być związane z funkcjonowaniem tu dworu na kopcu, ale z intensywnymi procesami osadniczymi, jakie zachodziły na tym terenie w przeszłości. Nie sposób też wykluczyć, iż obiekt ten stanowi naturalną, piaszczystą formę terenową, ukształtowaną np. w wyniku działalności meandrującego koryta rzeki. Z analizy map topograficznych z początków XX w. takich twórców geologicznych w dolinie Kłodnicy przed jej uregulowaniem nie brakowało⁵. Obiekt ten z pewnością powinien być poddany dalszym weryfikacjom archeologicznym, które ze względu na obecne silne zalesienie terenu oraz przebieg współczesnych mediów mogą być jednak bardzo utrudnione.

Intensyfikacja prac archeologicznych, którymi objęto relikt podgliwickich grodzisk, nastąpiła od 2015 r. W tym roku wykonano badania geofizyczne terenu grodziska w Pniowie, sondowanego również w czasie akcji badawczej w 1970 r. (Bagniewski, Tomczak 1970: 208). Badaniom poddano zarówno sam mniej więcej owalny w rzucie kopiec, o średnicy u podstawy około 18 × 20 m, a w części szczytowej około 8–9 m, jak też obniżenie od strony wschodniej, południowej i zachodniej, stanowiące relikt fosy otaczającej pierwotnie założenie (ryc. 7). Częściowo rozpoznanie nieinwazyjne przeprowadzono również po stornie zachodniej fosy, w obrębie łukowatego nasypu ograniczającego jej przebieg oraz wypłaszczonego terenu rozciągającego się od cieków wodnych (Michnik i in. 2016: 85–88). Pomimo tego, iż prace utrudniały rosnące tu drzewa, a także duże przewyższanie pomiędzy górnym poziomem kopca a obecnym dnem fosy, wynoszące około 4,0–4,5 m, udało się uchwycić szereg zaburzeń pola magnetycznego, które przypisać można podpowierzchniowym strukturom archeologicznym zalegającym zarówno na szczycie kopca, jak też w jego otoczeniu (Michnik i in. 2016: 87, ryc. 3). Anomalie te dały asumpt do przeprowadzenia badań archeologicznych na stanowisku w 2016 i 2018 r. (Zdaniewicz 2020c: 5–23). W dwóch wykopach założonych na kulminacji kopca natrafiono jedynie na nikłe pozostałości konstrukcji domniemanego dworu. Materiałny dowód istnienia tu budynku mieszkalnego stanowiły bowiem tylko gwoździe, kliny żelazne oraz duża ilość grud polepy, noszących ślady odcisków po

5 Np. podkład mapowy Meßtischblatt, blatt „Peiskretscham” nr 5677 (1912 r.), http://maps.mapywig.org/m/German_maps/series/025K_TK25/5677_Peiskretscham_1912_BCUWf7231-32283-45384.jpg [21 III 2020].

Ryc. 7. Grodzisko w Pniowie, wiosna 2018 r. (fot. R. Zdaniewicz).

drewnianych belkach konstrukcyjnych. W wykopach archeologicznych założonych zarówno od strony zachodniej, południowej oraz wschodniej prześlędzono przekrój fosy otaczającej kopiec. Kopiec grodowy otaczał suchy rów o maksymalnej szerokości do 6 m, o dosyć zróżnicowanym kształcie, od silnie zwężonego po szeroki i silnie wypłaszczony w części przydennej. Nie odkryto śladów faszyny, lecz krawędź fosy od strony kopca była z pewnością umacniana przed osunięciami, o czym świadczyły odkryte dołki po pionowych słupkach. Relikty rowu odsłonięto również od strony północnej kopca, w obrębie pasa terenu pomiędzy podstawą kopca a korytem strumienia. Nawarstwienia, które zaobserwowano w założonym w tym miejscu wykopie, posiadały inną strukturę niż w innych przebadanych partiach fosy. Być może jest to świadectwem tego, że w tym miejscu rów był w przeszłości wypełniony wodą. W celu odkrycia relikwów innych umocnień pojedynczy wykop założono również w miejscu anomalii, uchwyconej w obrębie łukowego nasypu po stronie zachodniej kopca. Niestety, nie udało się tu natrafić na żadne ślady innego typu umocnień, jak np. palisada. Materiał zabytkowy w postaci ceramiki naczyniowej oraz niewielkiej liczby przedmiotów żelaznych uzyskany w głównej mierze w trakcie eksploracji wykopów założonych w fosie świadczy o tym, iż obiekt powstał najpewniej w początkach XIV w. i funkcjonował jeszcze w XV w. Najmłodsze fragmenty naczyń odkryte w partiach stropowych fosy wiązać należy z wiekiem XVI (XVII?). Trudno jednoznacznie określić,

Ryc. 8. Grodzisko w Pławniowicach, jesień 2016 r. (fot. P. Wronecki).

czy w tym czasie używano jeszcze tutejszej rezydencji, czy też miejsce to było wykorzystywane jedynie jako obiekt gospodarczy i ułamki ceramiki nowożytniej dostały się tu przypadkowo. Odkryte zabytki kultury materialnej pokazują, iż mieszkańcami dworu nie była zamożna szlachta, a raczej przedstawiciele drobnego rycerstwa górnośląskiego. W dworze korzystano z prostych naczyń, w większości wykonanych zapewne przez miejscowych garncarzy wiejskich. Nie natrafiono na żadne zabytki o wymiarze elitarnym, które mogłyby potwierdzić ewentualny wysoki status społeczny jego mieszkańców. Budynek wzniesiono w prostej konstrukcji, korzystając jedynie z drewna i gliny. Wnętrza ogrzewał zapewne jedynie prosty piec gliniany, o czym świadczy zupełny brak znalezisk kafli. Elementy wyposażenia związanego z hodowlą koni i jazdą konna, w postaci fragmentów ostrogi, wędzidła oraz zgrzebła czy podkowy, potwierdzają, iż w dworze korzystano z koni. Odkryte w fosie, na zboczach i na *plateau* kopca pojedyncze grotty bełtów są być może materialnym świadectwem ataku, który przyczynił się do zniszczenia dworu.

W 2016 r. weryfikacji przy pomocy metod geofizycznych poddano obiekt w Pławniowicach (AZP 95–42/52) (ryc. 8). Stanowisko to zostało wyłączone z weryfikacji w 1970 r. ze względu na fakt, iż w latach 1968–1969 przeprowadzono tu regularne badania archeologiczne i potwierdzono istnienie stanowiska. Stwierdzono, że w obrębie cypla górującej nad doliną rzeki Kłodnicy istniało w późnym średniowieczu założenie rezydencjonalno-obronne, które od strony wysoczyzny

odcięte było fosą, a od strony wschodniej miało być otoczone wałem z kamieni wapiennych oblepionych gliną. W XVI–XVII w. wzniesiono tu natomiast budynek murowany o nieustalonej funkcji (Wojciechowska 1969: 279–287; 1971b: 195–206). W trakcie badań odkryto liczny materiał ceramiczny związany z użytkowaniem stanowiska w XIV–XV w., jak też w okresie późniejszym. Źródła pisane z lat 1393–1394 r. potwierdzały, iż w na terenie Pławniowic istniało *fortalicium*, które miało być oblegane w trakcie wojen Władysława Jagiełły z księciem opolskim Władysławem Opolczykiem prowadzonych w końcu XIV w. (*Rachunki dworu...* 1896: 168, 179, Sperka 2011: 51–53). W 2016 r. w obrębie wschodniej części przeprowadzono pomiary, wykorzystując w celu porównania wyników wszystkie obecnie używane w archeologii metody geofizyczne, tj. pomiary magnetyczne, elektrooporowe oraz georadarowe⁶. Najwięcej danych przyniosły badania przy użyciu georadaru, gdyż ujawniły szereg anomalii zarówno w części północnej, jak też południowej wysoczyzny (Zdaniewicz, Wronecki 2018: 103–106). Przyjęto, iż mogą one stanowić świadectwo istnienia tu pozostałości murowanego, rezydencjonalno-obronnego założenia średniowiecznego, zaadaptowanego i wykorzystywanego również w czasach nowożytnych. Do takich wniosków skłania także ponowna analiza dokumentacji pochodzącej z badań w latach 1968–1969 (Zdaniewicz 2020b: 293–307). Ostateczne rozstrzygnięcie tej kwestii przynieść mogą obecnie jedynie uzupełniające prace wykopaliskowe.

Przyszłe badania wykopaliskowe potwierdzić mogą również ostatecznie istnienie obiektu o charakterze rezydencjonalno-obronnym w Proboszczowicach (94–41/1). Domniemany kopiec dworski jest obecnie słabo czytelny terenowo, jednak wyraźnie widoczny na mapach LIDAR (Lewicki i in. 2020: 151–153) (ryc. 9). Zlokalizowany w obrębie podmokłej łąki, w widłach dwóch strumieni obiekt otoczony był w przeszłości być może fosą i wałem, których ewentualne pozostałości są również tylko nieznacznie widoczne w terenie. W obrębie *plateau* oraz na jego obrzeżach natrafiono na ułamki naczyń o cechach wczesnonowożytnych (XVI–XVII w.), co dało podstawy do ewentualnego datowania obiektu. Badania geofizycznie nie przyniosły jednak zdecydowanych rozstrzygnięć. Wykazały one obecność jedynie punktowych anomalii, wskazujących być może na istnienie tu pozostałości konstrukcji lub innych obiektów gospodarczych towarzyszących temu założeniu. Ostateczne potwierdzenie przynieść mogą, jak wspomiano, badania inwazyjne w obrębie stanowiska.

Kolejnym obiektem objętymi regularnymi badaniami archeologicznymi w ostatnim czasie było grodzisko w Ciochowicach (AZP 94–43/48). Położony

⁶ Pozostała część stanowiska nie była dostępna do badań z powodu nieuregulowanej sytuacji prawnej działek.

Ryc. 9. Domniemane grodzisko w Proboszczowicach, jesień 2016 r. (fot. R. Zdaniewicz).

Ryc. 10. Grodzisko w Ciochowicach, wiosna 2019 r. (fot. R. Zdaniewicz).

wśród podmokłych łąk na krawędzi doliny obiekt jest obecnie słabo czytelny terenowo (ryc. 10). Mniej więcej owalny w rzucie kopiec ma u podstawy średnicę na linii około 31 x 36 m. W partii szczytowej ma on wymiary około 25 x 29 m. Wysokość u podstawy to obecnie około 1,5 m powyżej poziomu doliny pobliskiego strumienia. Prace wykopaliskowe poprzedziły badania geofizyczne, wykonane z wykorzystaniem magnetometru, które ujawniły istnienie licznych anomalii, zarówno w obrębie samego kopca, jak też powierzchni rozleglejszej wysoczyzny, od której został on oddzielony przekopem (Zdaniewicz 2019a)⁷. Obiekt, znany już w okresie przedwojennym, po raz pierwszy weryfikowany był archeologicznie w trakcie prac w 1970 r. (Bagniewski, Tomczak 1972: 203–204). W dwóch wykopach odkryto wówczas warstwę kulturową zawierającą materiał zabytkowy w postaci ceramiki naczyniowej, grudek polepy konstrukcyjnej oraz nielicznych przedmiotów żelaznych, na podstawie którego datowano grodzisko na XIV w. Wznowienie badań archeologicznych przyniosło kilka nowych ustaleń dotyczących funkcjonowania obiektu. Oprócz dwóch horyzontów osadnictwa pradziejowego, związanego z okresem epoki kamienia, oraz okresu wpływów rzymskich ustalono, iż grodzisko posiada przynajmniej dwie fazy użytkowania w czasach średniowiecza. W pierwszej, przypadającej na schyłek XIII w. i pierwsze dziesięciolecie XIV w., w części zachodniej *plateau* stanowiska istniał obiekt naziemny, zbudowany z drewna, zapewne w konstrukcji zrębowej, o ścianach dodatkowo oblicowanych gliną(?). Potwierdzają to zaobserwowane relikty zawaliska ściany z czytelnym reliktem belki podwalinowej oraz draniczy, stanowiącej być może reliktem podłogi. Odkryte relikty konstrukcji drewnianych wskazują, iż budynek zorientowany był na linii NE-SW. Niewielka ilość materiałów zabytkowych wskazuje, iż obiekt nie był intensywnie używany i być może pełnił jedynie funkcję gospodarczą, związaną z hodowlą zwierząt. W tym kontekście istotną wskazówką może być odkrycie w zawalisku obiektu fragmentów kości konia. Być może wspomniany obiekt był częścią gospodarstwa, którego główny budynek, być może dwór, wzniesiono w innej partii kopca. Obiekt o nieustalonych rozmiarach, prawdopodobnie o funkcji mieszkalnej, istniał zapewne w części wschodniej terenu. W wykopie tu założonym odkryto rozwalisko w postaci warstw gliny, w różnym stopniu nasyconych próchnicą, z miejscowo dużą liczbą grudek polepy. W spągowej części wykopu zaobserwowano natomiast obiekt w kształcie litery „L”, który interpretować można jako ślad po nieokreślonej konstrukcji. W wykopie 3/19 natrafiono też na znaczny zestaw ułamków naczyń o chronologii XIII – początek XIV w. oraz drobne przedmioty użytkowe świadczące o funkcjonowaniu tego

7 Badania nieinwazyjne przy użyciu magnetometru przeprowadził dr M. Furmanek z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

obiekty, np. ciężarek ołowiany. Pojedyncze ułamki naczyń związanych z tym okresem odkryte zostały również w wykopie założonym w obrębie fosy, jednak zapewne na tzw. wtórnym złożu. Wydaje się, iż gospodarstwo, które istniało w tym czasie, nie było chronione fosą odcinającą skraj rozległej wysoczyzny, ale będzie to przedmiotem kolejnych badań. Kolejne czytelne ślady zasiedlenia kopca przypadają na późne średniowiecze i czasy wczesnonowożytny (druga połowa XV – pierwsza połowa XVI w.). Niestety, w trakcie badań nie natrafiono na pozostałości samego budynku dworskiego. Jedynie w wykopie w zachodniej części *plateau* odkryto ślady piwniczki o ścianach wzmacnianych konstrukcją opartą o drewniane słupy, których relikty zachowały się w postaci dołów posłupowych. Być może stanowiła ona w przeszłości część zaplecza gospodarczego dworu. W tym czasie z pewnością kopiec był odcięty od terenu od północy i wschodu stosunkowo szerokim, ponad sześciometrowym rowem – przekopem. W wykopie założonym w jego północnej części zalegały znaczne ilości ceramiki naczyniowej, w tym tzw. naczyń stołowych, m.in. bogato ornamentowanego pucharu oraz liczne kości zwierzęce ze śladami pokonsumpcyjnymi. Wśród zabytków wydzielonych warto wymienić żelazną sprzączkę do pasa, obręczkę klepkowego wiadra czy też stanowiący element wyposażenia dworu świecak, a także pozostałości skórzanego obuwia. Do dworu prowadził w tym czasie zapewne mostek, przerzucony przez fosę od strony północnej. Być może był on częściowo zadaszony, o czym świadczą fragmenty klepek drewnianych o profilowanych krawędziach, odkryte w wypełniku fosy obok relikwów drewnianej konstrukcji kładki. Pełen obraz funkcjonowania tej siedziby rycerskiej w różnych okresach być może jeszcze pełniej zostanie poznany w kolejnych sezonach badawczych.

Jak wykazano powyżej, w ciągu pięćdziesięciu lat od pierwszej akcji weryfikacji grodzisk w powiecie gliwickim przeprowadzono wiele nowych prac badawczych, które znacznie poszerzyły dotychczasową wiedzę na ich temat. Na części obiektów, tj. w Ciochowicach, Kozłowie, Łabędach czy Pniowie, przeprowadzono regularne badania archeologiczne, niektóre poprzedzone pracami nieinwazyjnymi. Niestety, nie wszystkie znane grodziska udało się szerzej rozpoznać. Przede wszystkim są to grodziska w Widowie (AZP 95–42/5) oraz w Chechle (Bagniewski, Tomczak 1972: 202–203, 211–212). Pierwsze z nich powstało zapewne już w XIV w., o czym świadczą materiały ceramiczne w zbiorach Muzeum w Gliwicach. Zachowany w terenie kopiec ziemny, który stanowi świadectwo jego istnienia, ma obecnie u podstawy wymiary około 30 x 40 m, a na wyniesionym około 6–8 powyżej *plateau* około 18 x 24 m (ryc. 11). Sam majdan grodziska został w przeszłości znacznie zniszczony przez wzniesienie tu budynku murowanego o nieznanym przeznaczeniu (Nowakowski 2017: 454). Obecnie na szczycie czytelne są relikty wału, który kiedyś przypuszczalnie otaczał dwór. Nie wiadomo jednak nic o jego konstrukcji. Drugi obiekt znajduje się w pobliskim Chechle (ryc. 12). Niestety, już

Ryc.11. Grodzisko w Widowie, wiosna 2017 r. (fot. K. Kot).

Ryc.12. Grodzisko w Chechle, wiosna 2017 r. (fot. K. Kot).

w latach siedemdziesiątych XX w., podczas weryfikacji, był on znacznie zniszczony przez współczesną zabudowę wsi oraz wkopaną w drugiej połowie XIX w. piwnicę. Obecnie zachował się tylko fragment kopca, o wysokości maksymalnej około 2 m i wymiarach u podstawy około 12 x 24 m, a na kulminacji około 5 x 24 m. Analiza materiału ceramicznego i fragmentów kafli pozwala na określenie funkcjonowania dworu w późnym średniowieczu i czasach wczesnonowożytnych. Trudno określić, jak wyglądał dwór. Być może za jego relikty należy uznać pozostałości ceglanej budowli, na które natrafiono we wschodniej jego części podczas amatorskich prac w XIX w. (Nowakowski 2017: 278–279). Dalsze niszczenie obiektu zostało wstrzymane w okresie powojennym przez wpisanie go do rejestru zabytków.

Analiza skanów laserowych powierzchni powiatu gliwickiego oraz badania powierzchniowe doprowadziły do odkrycia jeszcze dwóch innych domniemych reliktyw rezydencji typu *motte* w okolicach Gliwic. W trakcie badań archeologicznych prowadzonych od 2017 r. związanych z odkrywaniem reliktyw kościoła św. Jerzego w Gliwicach Czechowicach natrafiono również na przypuszczalne ślady siedziby rycerskiej, znajdującej w się w bezpośredniej bliskości dawnej świątyni (AZP 96–44/89). Na rozległym, owalnym wzgórzu o wymiarach *plateau* około 35 x 45 m (u podstawy 45 x 59 m) w trakcie prac powierzchniowych natrafiono na liczne ułamki ceramiki naczyniowej oraz grudki polepy (ryc. 13). W 2018 r. wykonano cztery sondáže, które ujawniły w południowej części tego terenu warstwę kulturową o miąższości do około 60 cm. W warstwie tej odkryto dużą liczbę ułamków ceramiki naczyniowej, pojedyncze fragmenty gotyckich kafli piecowych oraz liczne grudki polepy. Natrafiono też na pozostałości uzbrojenia, monetę srebrną, tj. halerz brakteatowy księcia Mikołaja I opolskiego (1437–1476)⁸, pozostałości gwoździ żelaznych oraz przedmiotów użytkowych, takich jak żelazna klamra do pasa czy fragment gwoździownicy (Zdaniewicz 2020a: 99–117). Zabytki te datować można na drugą połowę XIV – drugą połowę XV w. Obecnie trudno określić, czy w miejscu wzniesiono dwór, lecz odkryty materiał zabytkowy wskazuje, iż obiekt stanowić może pozostałość średniowiecznego siedliska rycerskiego. Być może zostanie to wyjaśnione w trakcie kolejnych sezonów badawczych.

W 2018 r. w trakcie analizy laserowych skanów powierzchni natrafiono również na inny obiekt, stanowiący przypuszczalnie relikty dworu na kopcu w miejscowości Rudziniec (ryc. 14). Położony w podmokłej dolinie strumienia niski (do około 2,5–3 m), lecz stosunkowo rozległy kopiec o wymiarach u podstawy około 31 x 33 m i około 16 x 24 m znajduje się w odległości około 100 m od drewnianego kościoła św. Michała Archanioła w Rudzińcu, wybudowanego zapewne

⁸ Za analizę numizmatyczną monety autor serdecznie dziękuje Panu mgr. Pawłowi Milejskiemu z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

Ryc.13. Domniemane grodzisko w Gliwicach-Czechowicach, wiosna 2017 r. (fot. R. Zdaniewicz).

Ryc.14. Domniemane grodzisko w Rudzińcu, wiosna 2018 r. (fot. R. Zdaniewicz).

w miejscu starszej świątyni w 1667 r. (*Drewniane kościoły...* 2012: 33–40). Obecnie jest to teren założenia parkowego otaczającego pałac w Rudzińcu, wzniesionego w 1840 r. (Kozina 2001: 102–104). Obiekt nie był dotychczas rozpoznany wykopaliskowo. W trakcie rozpoznania powierzchniowego natrafiono na ułamki naczyń o wczesnonowohyżycznej metryce (XVI/XVII w.), co sugerować może, iż istniało tu późnośredniowieczne założenie dworskie. Przeprowadzenie w przyszłości prac weryfikacyjnych w obrębie kopca w Rudzińcu wydaje się więc w pełni uzasadnione, gdyż w przypadku stwierdzenia warstwy kulturowej zabytek ten objęty zostanie ochroną prawną.

Dążąc do podsumowania, teren dzisiejszego powiatu gliwickiego stanowi niezwykle ciekawy obszar dla badaczy zajmujących się tematyką siedzib rycerskich czy też szlacheckich z czasów późnego średniowiecza i nowohyżności. Badania archeologiczne przeprowadzone w ostatnich latach przede wszystkim doprowadziły do dokładniejszych ustaleń dotyczących chronologii funkcjonowania obiektów rezydencjonalno-obronnych, a także ich rozplanowania. W części przypadków dowiedziono wielofazowości siedzib i wznoszenia nowszych budynków dworskich na reliktach starszych, co wynikało z pewnością ze swoistej tradycji miejsca. Część obiektów wymaga weryfikacji, część przeprowadzenia dalszych badań terenowych, a część z pewnością jeszcze czeka na odkrycie. Dostępność laserowych skanów terenu oraz coraz większa liczba precyzyjnie wykonywanych zdjęć lotniczych umożliwiających bardziej pogłębione studia krajobrazowe z pewnością pozwolą w przyszłości na odkrycie nowych stanowisk. Natomiast coraz bardziej upowszechniające się techniki nieinwazyjne umożliwiają dokładniejsze rozpoznanie nie tylko samych kopców ziemnych, na których wznoszono dwory, ale też szerszego ich otoczenia, m.in. pod kątem identyfikacji i rozpoznania śladów zapleczy gospodarczych, które z pewnością towarzyszyły rezydencjom. Wydaje się więc, że kolejne pięćdziesięciolecie dostarczy jeszcze wiele cennych informacji, również w tematyce grodzisk powiatu gliwickiego.

Bibliografia

- Bagniewski Z., Tomczak E. (1972), *Z badań grodzisk średniowiecznych powiatu gliwickiego*, „Zeszyty Gliwickie”, 9, s. 201–217.
- Błaszczyk J., Pierzak J. (2003), *Grodziska średniowieczne ziemi gliwickiej – najnowsze prace ewidencyjno-pomiarowe i weryfikacyjne*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, 18, s. 343–353.
- Cetwiński M. (1982), *Rycerstwo śląskie. Biogramy i rodowody*, Wydawnictwo PAN, Wrocław.
- Drewniane kościoły na spichlerzowych szlakach powiatu gliwickiego* (2012), J. Pleszyniak (red.), Wydawnictwo Alatus; Starostwo Powiatowe w Gliwicach, Gliwice.

- Galasińska-Hrebenda W. (1971), *Średniowieczne gródki stożkowate w powiecie gliwickim*, Informator KZA, woj. katowickie za lata 1966–1970, Katowice, s. 62–67.
- Kajzer L. (1988), *Archeologiczny rodowód dworu. Przemiany siedzib obronno-rezydencjonalnych Polski centralnej w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych*, Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne, Łódź (Biblioteka Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, 23).
- Kofel D. (2019), *Na stół czy na chleb? Archeobotaniczne i etnograficzne studia zawartości naczyń z XVI-wiecznego dworu w Kozłowie, pow. gliwicki, Bytom*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu”, 21, s. 95–112.
- Kozina I. (2001), *Pałace i zamki na pruskim Górnym Śląsku w latach 1850–1914*, Muzeum Śląskie, Katowice.
- Kubica-Kubacińska E. (2002), Dokumentacja Badań Archeologicznych, Żernica, gm. Pilchowice, woj. śląskie (maszynopis archiwum WKZ w Katowicach).
- Lewicki P. (2015), Późnośredniowieczne gródki z obszaru Górnego Śląska, Kraków (maszynopis archiwum Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego).
- Lewicki P., Wroniecki P., Zdaniewicz R. (2020), *Próba weryfikacji domniemych relikwów dworu na kopcu w Proboszczowicach, woj. śląskie*, Oddział Górnośląski SNAP; śWKZ w Katowicach, Katowice–Bytom (Górnośląskie Raporty Archeologiczne, 1), s. 151–153.
- Marciniak-Kajzer A. (2011), *Średniowieczny dwór rycerski w Polsce. Wizerunek archeologiczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, <https://doi.org/10.18778/7525-543-0>
- Michnik M., Zdaniewicz R. (2013), *Badania ratownicze na stanowisku 1 w Kozłowie, województwo śląskie. Badania Archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2009–2010*, Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach, Katowice, s. 152–166.
- Michnik M., Zdaniewicz R. (w druku), *Archaeological Survey of the Relics of Early Modern Manor Complexes in Kozłów in the Region of Upper Silesia* (Studies in Post-medieval Archaeology, 5).
- Michnik M., Wroniecki P., Zdaniewicz R. (2016), *Badania nieinwazyjne w obrębie grodzisk stożkowatych w Starych Tarnowicach, pow. tarnogórski oraz Pniowie, pow. gliwicki*, [w:] M. Furmanek, T. Herbich, M. Mackiewicz (red.), *Metody archeologiczne w archeologii polskiej*, Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego; Fundacja Nauki „Archaeologia Silesiae”, Wrocław, s. 85–88.
- Nowakowski D. (2017), *Śląskie obiekty typu motte*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Wrocław.
- Pierzak J., Rozmus D. (1997), *Gródek rycerski w Kozłowie, gm. Sośnicowice*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, 11–12, s. 21–37.
- Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420* (1896), wyd. F. Piekosiński, Akademia Umiejętności, Kraków.
- Rybandt R. (1977), *Średniowieczne opactwo Cystersów w Rudach*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław.
- Scheitza P. (1932), *Die Nieborowitzzer Ausgrabungen*, „Oberschesien im Bild”, 31, 28 VII 1932, s. 2–4.

- Siemko P. (2003), *Identyfikacja niektórych osad średniowiecznych w kasztelani toszeckiej*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, 18, s. 9–19.
- Siemko P. (2017), *Zamek rycerski w Łabędach*, [w:] ks. A. Hanich, S. Rosenbaum, B. Tracz, ks. P. Górecki (red.), *Łabędy. Dzieje miejscowości i parafii, Stowarzyszenie Rozwoju Czechowic*, Usługi Poligraficzne Bogdan Kokot vel Kokociński, Gliwice–Łabędy, s. 41–48.
- Sperka J. (2011), *Wojny króla Władysława Jagiełły z księciem opolskim Władysławem (1391–1396)*, Wydawnictwo Templum, Wodzisław Śląski.
- Tarasiński P., Nocuń P. (2007), *Badania na zamku w Chudowie, województwo śląskie. Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2005–2006*, Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach, Katowice, s. 192–200.
- Tomczak E. (2006), *O średniowiecznych grodziskach ziemi gliwickiej – raz jeszcze*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, 20, s. 537–544.
- Urbaniak M. (2015), *Dziela hydrotechniki w Polsce. Kanał Górnośląski (Gliwicki)*, Księży Młyn Dom Wydawniczy Michał Koliński, Łódź.
- Wojciechowska H. (1969), *Badania wykopaliskowe w Pławniowicach w powiecie Gliwice w 1968 r.*, „Zeszyty Gliwickie”, 7, s. 279–287.
- Wojciechowska H. (1971a), *Rudno, powiat Gliwice. Stanowisko A*, „Informator Archeologiczny”, s. 262.
- Wojciechowska H. (1971b), *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych na stanowisku nr 6 w Pławniowicach w 1969 r.*, „Zeszyty Gliwickie”, 8, s. 195–206.
- Zdaniewicz R. (2013), *Elementy uzbrojenia na kaflach renesansowych z założeń dworskich w Kozłowie*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archeologica”, 29, s. 270–277.
- Zdaniewicz R. (2014), *W kwestii interpretacji i chronologii kopca ziemnego w Rudnie, pow. gliwicki*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, 25, s. 363–372.
- Zdaniewicz R. (2017), *Średniowieczne militaria ze zbiorów Obeschelisches Museum in Gleiwitz*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, 27, s. 491–503.
- Zdaniewicz R. (2019a), *Sprawozdanie z badań archeologicznych reliktyw gródka stożkowego w Ciochowicach, pow. gliwicki, woj. śląskie (AZP 94–43/48), Gliwice (maszynopis archiwum WKZ w Katowicach)*.
- Zdaniewicz R. (2019b), *Tarczki boczne kordów lub puginałów nożowatych z Gliwice Czechowic*, „Acta Militaria Medievalia”, 15, s. 168–172.
- Zdaniewicz R. (2020a), *Czy w Gliwicach-Czechowicach istniało średniowieczne siedlisko dworskie? Uwagi wstępne po pierwszym sezonie badań rozpoznawczych*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Archeologia”, 22, s. 99–117.
- Zdaniewicz R. (2020b), *W kwestii istnienia średniowiecznego fortalitium w Pławniowicach, pow. gliwicki*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, 28, s. 293–307.
- Zdaniewicz R. (2020c), *O badaniach archeologicznych reliktyw grodziska późnośredniowiecznego w Pniowie*, „Rocznik Toszecki”, 4, s. 5–23.
- Zdaniewicz R., Wroniecki P. (2018), *Zastosowanie metod geofizycznych w badaniach poszukiwawczych reliktyw domniemanego średniowiecznego fortalitium w Pławniowicach, woj. śląskie*, [w:] M. Wiewióra, T. Herbich (red.), *Metody geofizyczne archeologii polskiej. Spotkanie V. 21–23 listopada 2018 r.*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń, s. 103–106.

Summary

In 1970, two Silesian archaeologists, Zbigniew Bagniewski and Eugeniusz Tomczak, carried out the first survey verifications of objects in the Gliwice district, considered in older, pre-war literature as relics of late medieval *motte* and bailey castles. These researchers covered a total of seventeen alleged settlements with small surveys, confirming the existence of only nine such structures located in the following towns: Chechło, Ciochowice, Gliwice-Łabędy, Kozłów, Pniów, Rudno, Widów and Żernica. In recent years, these strongholds have been largely subjected to archaeological research, both excavation and non-invasive methods. Excavation works, supplemented with often non-invasive ones, were carried out, among others at the positions in Kozłów, Pniów, Łabędy or Ciochowice. These studies also led to more detailed findings regarding the chronology of the functioning of residential and defence facilities, as well as their layout. In some cases, the multi-phase nature of the seats and the construction of newer manor buildings on the relics of older ones have been proven, which was certainly due to the specific tradition of the place. In the last 50 years since the verification work in 1970, further sites have also been discovered that are likely remnants of *motte* objects. Summing up, it can be concluded that some cone-shaped settlements require verification, some further field research, and some are still waiting to be discovered. The availability of laser scans of the area and the increasing number of precise aerial photos taken allowing for more in-depth landscape studies will certainly allow the discovery of new positions of this type in the future.

Keywords: Upper Silesia, Gliwice district, *motte* and bailey, late medieval ages, early modern time ages

Radosław Zdaniewicz

Uniwersytet Łódzki

Szkoła Doktorska

e-mail: radoslaw.zdaniewicz@edu.uni.lodz.pl

© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)